

Armoede als concept

ALV Thijm, 25 november 2017

Academiegebouw Utrecht

Ronald Tinnevelt, Radboud Universiteit Nijmegen

1. Verontwaardiging, armoede en concreet handelen

Waar ik het vandaag met u over wil hebben, is het probleem van ‘armoede’. Dat er in en buiten onze samenleving nog steeds mensen zijn die in bittere ellende en onder gebrekkige omstandigheden moeten leven. Mensen die geen dak boven hun hoofd hebben, geen toegang hebben tot schoon drinkwater of buiten iedere vorm van menselijke interactie staan. En dat probleem – dat menselijke drama – laat sommige mensen weliswaar volledig koud maar raakt velen van ons toch ten diepste. Het ontstemd en verontwaardigd ons. En met die verontwaardiging moet iets gedaan worden, maar wat?

Voor sommigen is het simpel uitspreken van deze verontwaardiging of de erkenning van de verontwaardiging door anderen voldoende om hen de eigenlijke aanleiding van de boosheid te doen vergeten, om het probleem van armoede opnieuw weer buiten hun blikveld te plaatsen. Verontwaardiging verwordt dan tot een louter subjectieve aangelegenheid die verdwijnt zodra de emotie uitgesproken of gezien wordt. Gelukkig zijn er ook mensen die er anders over denken. Voor hen is direct of concreet handelen de meest geëigende oplossing. Zij zijn er immers van overtuigd *dat* armoede slecht is en *dat* er iets aan gedaan moet worden. Maar wat moeten ze dan precies doen, op welk niveau en in welke mate? Dat lijkt voor deze groep van mensen het probleem bij uitstek te zijn.

Deze gerichtheid op het helpen, het concrete handelen, is zeer prijzenswaardig. De nood van de ander zou ons niet onverschillig moeten laten. En toch gaat er veel verloren wanneer we ons te snel door ‘verontwaardiging’ laten leiden of zelfs misleiden en ons direct storten op het domein van het handelen. ‘Verontwaardiging’ is immers een emotie, een emotie die – net zoals andere emoties, zoals angst of schaamte – niet altijd de beste raadgever voor ons leven en handelen is. Om als emotie zinvol te zijn, moet de verontwaardiging ingebed zijn in een duidelijk moment van introspectie en reflectie, zoals over de vraag *waarom* iets ons verontwaardigd, *of* datgene wat ons beroerd werkelijk onze verontwaardiging waard is en *wie* in deze zaak welke soort verantwoordelijkheid draagt. Is het helpen van de armen een zaak van de liefdadigheid – de *charitas* – of van de morele verplichting: zoals de rechtvaardigheid of de medemenselijkheid?

Armoede is met andere woorden een probleem dat niet met onze verontwaardiging samenvalt, het is een probleem dat ons concrete handelen overstijgt er niet in opgaat. In die zin dient het tot serieuze reflectie aan te zetten. Belangrijke vragen verdwijnen door de onmiddellijke relatie tussen ‘verontwaardiging’ en ‘handelen’ uit ons blikveld. Vragen die onze verontwaardiging zouden moeten sturen, ons handelen richting moeten geven, maar ook vragen die beantwoord dienen te worden om aan diegenen een alternatief denkkader te bieden voor wie armoede geen sociaal probleem is.

Over welke vragen het dan gaat, wil ik het vandaag met u hebben. Ik wil dat doen door allereerst naar drie – op het eerste gezicht willekeurig gekozen en weinig samenhangende – verhalen te kijken waarin armoede centraal staat.

Voor het **eerste verhaal** gaan we terug naar Athene, de 4^e eeuw voor Christus. De Griekse cynische filosoof Diogenes van Sinope omschrijft zichzelf niet alleen als burger van de wereld – kosmopolites – maar verkondigt ook de paradoxale boodschap dat armoede rijkdom is. Rijkdom is dan eerder een interne dan een

externe aangelegenheid: armoede is een deugd die mensen vrij kan maken. Diogenes staat hierin niet alleen, hij maakt deel uit van een bredere en langere Griekse lofzang op armoedeⁱ Menselijke voortreffelijkheid impliceert immers vooral een vorm van onkwetsbaarheid en onafhankelijkheid van de ‘toevallige spelen van het lot’.ⁱⁱ Vandaar ook Socrates’ uitspraak ‘dat een goed mens geen kwaad kan overkomen’. Voortreffelijkheid heeft met onze innerlijke gesteldheid te maken en niet met onze uiterlijke omstandigheden. Dit is het verhaal van **armoede als deugd**.

Voor het tweede verhaal maken we een enorme sprong. Londen, Trafalgar Square, februari 2005. Nelson Mandela spreekt voor een menigte van duizenden bij de aftrap van de wereldwijde campagne *Make Poverty History* – een campagne die gevoed werd door een sterke verontwaardiging over het niet behalen van de millenniumdoelen. Mandela eindigt zijn betoog met de volgende woorden: “*While poverty persists, there is no true freedom [...] Of course the task will not be easy. But not to do this would be a crime against humanity, against which I ask all humanity now to rise up. Make Poverty History in 2005. Make History in 2005. Then we can all stand with our heads held high.*”ⁱⁱⁱ In termen van verontwaardiging en concreet handelen prachtige woorden – wie meer dan genoeg heeft kan zichzelf en zijn naasten niet in de ogen kijken wanneer hij weet dat anderen lijden. Tegelijkertijd zien we dat vrijheid wordt gezien als iets dat het individu overstijgt: geen werkelijke vrijheid in een wereld van armoede. Vandaar zijn pleidooi voor armoedebestrijding als een vorm van rechtvaardigheid. Dit is het verhaal van **armoede als een tekort aan rechtvaardigheid en niet liefdadigheid**.

Het laatste verhaal vergt een minder grote sprong. We gaan naar Den Haag, augustus van dit jaar. Een CDA-raadslid (Desh Ramnath) uit zijn frustratie over het weggeven van duizend smartphones aan kinderen uit arme gezinnen. “Het is belangrijk dat jongeren de waarde van geld op jonge leeftijd leren kennen. Wanneer je een luxeproduct zoals een smartphone wil hebben dan moet je daar voor werken en voor sparen. Ook is het oneerlijk voor de kinderen die wel een baantje hebben en geld

hebben gespaard om een mobiele telefoon te kopen en het maandelijkse abonnement te kunnen bekostigen.”^{iv} De gemeente Den Haag staat in deze niet alleen, ook in andere gemeenten – zoals Alkmaar en Veenendaal – wordt de smartphone geheel of gedeeltelijk vergoed voor kinderen uit arme gezinnen. Dit is het verhaal van **armoede als een tekort aan luxegoederen**.

Kunnen we al deze verhalen samenbrengen en toch zinvol blijven spreken over armoede? Ik denk dat dit enkel gedeeltelijk mogelijk is, maar dat we uiteindelijk met belangrijke problemen blijven zitten.

2. Een eerste omschrijving

Laat ik na deze korte verhalen terugkeren naar mijn oorspronkelijke aanzet. Welke essentiële vragen worden niet gesteld wanneer de emotie ‘verontwaardiging’ via een directe brug verbonden wordt met het domein van het ‘concrete handelen’. Twee vragen zijn van cruciaal belang om onze houding tegenover het fenomeen ‘armoede’ te bepalen: een normatieve en een conceptuele vraag.

De **conceptuele** vraag is: ‘**wat is armoede**’. Dat lijkt ogenschijnlijk een eenvoudige vraag, maar het antwoord is dat zeker niet. Dat wordt duidelijk wanneer we ons afvragen wat eigenlijk tegenover armoede staat. Wat is het tegendeel van armoede? In het *Handwoordenboek van Nederlandsche synoniemen* uit 1908 staat het volgende interessante antwoord “*Armoede duidt den toestand van arm zijn aan; het staat dus tegenover rijkdom*”. Een soortgelijk geluid weerklinkt in de vele antoniemen van armoede die we in de verschillende taalhandboeken terug kunnen vinden: armoede staat tegenover rijkdom, welvaart, luxe en overvloed. Vreemd is deze associatie natuurlijk niet. We voeden onze kinderen op met de gedachte dat arm tegenover rijk staat.

En toch zal een kritische geest dit antwoord vreemd in de oren klinken. We hoeven immers niet lang na te denken om te weten dat deze tegenstelling niet klopt. Wie niet in rijkdom leeft of in luxe waadt, is niet meteen arm. Indien dat wel het geval was, zouden we in Nederland veel meer armen hebben dan nu het geval is.

Maar wat is dan wel het tegengestelde van ‘arm’ als het niet ‘overvloed’ of ‘luxe’ is? ‘Genoeg hebben’ en ‘voldoende hebben’ lijken betere kandidaten te zijn. Mensen die ‘genoeg hebben’ of ‘voldoende hebben’ van ‘iets’ – van bepaalde ‘zaken’ – zijn niet arm. Mensen die niet genoeg hebben zijn dat wel.^v Toch volstaat dit antwoord niet omdat de vragen zich blijven opstapelen. Want om welke ‘zaken’ gaat het dan? Onder ‘**zaken**’ kunnen denk ik zeer uiteenlopende dingen vallen; van voedsel, onderdak tot onderwijs, de voorwaarden voor sociale participatie en geestelijke ontwikkeling. Belangrijk is vooral dat het om zaken gaat die van fundamenteel belang zijn. Daarnaast heeft armoede te maken met een fundamenteel tekort – met een ‘Mangel’ zoals dat in goed Duits heet. Niet alles wat aan mijn leven ontbreekt maakt mij immers arm. Ik zou graag vaker een goede maaltijd in een restaurant willen nuttigen, maar het feit dat ik dat niet kan maakt mij verre van arm.

Armoede heeft dus in ieder geval te maken met een tekort, een tekort aan zaken die van fundamenteel belang zijn voor het leven van de mens. Toch ontbreekt er nog een element om een algemene definitie van armoede te kunnen geven en om daarmee te weten wat tegenover armoede staat. De vraag staat immers open ‘van fundamenteel belang’ voor ‘**wat**’? Om wat voor een soort ‘leven’ moet het dan gaan? Welk leven moeten we niet kunnen leiden om onder de categorie ‘arm’ te vallen?

Mensen zullen op deze vraag zeer uiteenlopende antwoorden geven. Denk bijvoorbeeld aan een leven waarin we voldoende water en voedsel beschikken, een leven in redelijke fysieke gezondheid, een leven dat niet bloot staat aan vernedering, een leven waarin mensen minimaal kunnen participeren in de samenleving waarvan

ze deel uit maken, een autonoom leven, een volwaardig menswaardig bestaan etc. Vele soorten van 'leven' zijn denkbaar en dat maakt dat het voor een algemene definitie misschien niet nodig is om daar een invulling aan te geven. Vandaar dat ik armoede in zeer algemene zin vandaag voorlopig zou willen omschrijven als iets dat te maken heeft met een fundamenteel tekort aan 'zaken' die van essentieel belang zijn om een bepaalde type van leven te leiden, opnieuw zeer algemeen: een menswaardig bestaan.

Wat die 'zaken' dan precies zijn waaraan een tekort is en wat voor een soort leven als ijkpunt wordt genomen, heeft te maken met de manier waarop we naar de mens kijken en met de vraag wat het betekent mens te zijn. Vandaar dat het belangrijk is om reflexieve vragen bij het begrip armoede te stellen en goed over de betekenis ervan na te denken. De conceptuele vraag wat armoede is, leidt ons dus interessant genoeg direct naar de onontkoombaar **normatieve** vraag over welk soort leven we het hebben. Wat is een minimaal menswaardig of fatsoenlijk bestaan? Wat betekent het mens te zijn? Wanneer houden we op mens te zijn?

2. Liefdadigheid en rechtvaardigheid

Het belang van deze vragen kan ik ook nog op een andere manier duidelijk maken, namelijk door te kijken naar de taal die we gebruiken om over armoedebestrijding te praten, door ons concrete spreken onder de aandacht te brengen. De taal die we gebruiken om over het 'concrete handelen' te praten toont namelijk duidelijk op welke manier we ons door armoede aangesproken voelen en welk type verantwoordelijkheid dit probleem naar voren brengt.

Om te verduidelijken wat ik daarmee bedoel, wil ik nogmaals naar de toespraak van Nelson Mandela kijken. Aan het begin van zijn toespraak zegt hij het volgende:

“Massive poverty and obscene inequality are such terrible scourges of our times – times in which the world boasts breathtaking advances in science, technology, industry and wealth accumulation – that they have to rank alongside slavery and apartheid as social evils. [...] Like slavery and apartheid, poverty is not natural. It is man-made and it can be overcome and eradicated by the actions of human beings. And overcoming poverty is not a gesture of charity. It is an act of justice. It is the protection of a fundamental human right, the right to dignity and a decent life.”

De woorden ‘charity’ en ‘justice’ – liefdadigheid en rechtvaardigheid – zijn van cruciaal belang in dit verband. Het zijn concepten met een duidelijk verschillende normatieve lading. Binnen het filosofische discours laat liefdadigheid een morele asymmetrie zien, rechtvaardigheid niet. Ten grondslag aan het concept **liefdadigheid** ligt de gedachte dat iets goed is om te doen maar niet slecht om niet te doen. Handelen uit liefdadigheid is moreel prijzenswaardig, maar als we het niet doen treft ons geen morele blaam. De concrete vraag of we het ‘straatnieuws’ of de ‘straatkrant’ van een dakloze moeten kopen, toont dit duidelijk. Wie de krant koopt beschouwen we vaak als moreel prijzenswaardig, maar we veroordelen degene niet direct als hij niets koopt. Aan het concept **rechtvaardigheid**, daarentegen, ligt een andere gedachte ten grondslag. Rechtvaardig handelen wordt namelijk als een plicht gezien, als iets waartoe we anderen kunnen en mogen dwingen. Rechtvaardig handelen is goed om te doen en slecht om niet te doen.

Mandela ziet armoedebestrijding als een kwestie van rechtvaardigheid en niet van liefdadigheid. En dat heeft sterk te maken met het feit dat armoede voor hem geen natuurlijk of door de natuur teweeggebracht fenomeen is, maar een sociaal kwaad dat door de mens veroorzaakt en in stand gehouden wordt. Hongersnood heeft niet te maken met een feitelijk tekort aan voedsel, maar met een gebrekkige bereidheid om het beschikbare voedsel over alle hongerigen te verdelen.

Wie denkt dat dit onderscheid tussen liefdadigheid en rechtvaardigheid voor *ons* spreken over armoede en armoedebestrijding irrelevant is, heeft het mis. Ook wij en de ontwikkelingsorganisaties die wij steunen gebruiken deze of soortgelijke termen onwillekeurig in ons spreken. In de dagelijkse realiteit is liefdadigheid namelijk vaak de boodschap die we aanhalen om anderen en onszelf tot handelen aan te zetten. We willen de armen ‘helpen’, hen ‘bijstaan’ en vinden dat anderen dat ook moeten doen. Neem de actie van **giro 555** in Nederland naar aanleiding van de hongersnood in Zuid-Soedan, Noordoost-Nigeria, Somalië en Jemen. Ten grondslag aan de algemene oproep ‘Geef nu, kom in actie!’ lag het volgende algemene pleidooi:

“Hongerrampen in Zuid-Soedan, Noordoost-Nigeria, Somalië en Jemen eisen razendsnel steeds meer onschuldige levens. Samen kunnen we miljoenen mensen redden van de hongersnood door NU noodhulp te bieden. Red levens. Geef voor eten.”^{vi}

Wat kunnen we uit dit taalgebruik en de manier waarop we worden aangesproken leren? Het taalgebruik suggereert niet alleen wij niets hebben gedaan om de ellende in Afrika te veroorzaken – over verantwoordelijkheid wordt namelijk niet gesproken – maar vooral dat we gevraagd worden om vrijgevig te zijn. Vrijgevig niet alleen in de Aristotelische zin van de deugd die tussen gierigheid en verspilling in ligt, maar vrijgevigheid ook in de zin van het ‘vrij zijn om te geven’. Wie spreekt over de armen ‘helpen’ impliceert namelijk vaak dat het mensen ook vrij staat om niet te geven.

De vraag die we echter niet stellen, is of de taal van ‘de armen helpen’ wel de juiste is om in deze context te gebruiken. Is het een kwestie van liefdadigheid of rechtvaardigheid dat de ellende in Zuid-Soedan bestreden moet worden? Dat is een normatieve vraag die verbonden is met de concepten die we gebruiken en de invulling die we aan de idee ‘armoede’ geven. Indien we over de hongersnood in Zuid-Soedan

in termen van rechtvaardigheid zouden spreken, zou de campagne van giro 555 er immers heel anders uitzien. Het ‘geef nu, kom in actie’ zou dan geen oproep tot vrijgevigheid zijn maar tot het nakomen van een plicht. Het zou een **gebod** worden. Geef nu want anders handel je moreel verkeerd. En dat gebod zou dan niet voortkomen uit de plicht of de deugd van de medemenselijkheid, maar de plicht van de rechtvaardigheid.

3. Absolute en relatieve armoede

Het voorbeeld van het spreken over de hongersnood in Zuid-Soedan of Somalië is echter ook nog om een andere reden interessant. Wanneer we de humanitaire drama's in Somalië en Soedan in ogenschouw nemen en vanuit dat perspectief naar het probleem van armoede in Den Haag, Alkmaar of Veenendaal kijken, dan stelt zich de vraag of we hier wel met vergelijkbare grootheden te maken. Op het eerste gezicht klinkt het namelijk vreemd om in onze samenlevingen over armoede te spreken, al helemaal wanneer het om een tekort aan smartphones gaat. In vergelijking met een rijke bankdirecteur zijn mensen in de bijstand misschien arm, maar toch niet in vergelijking met een uitgemergeld Soedanees kind! Zij voelen zich misschien arm, maar ze zijn het toch zeker niet? De situatie is vanzelfsprekend niet zo eenvoudig als ik hier stel. Toch stuiten we op een belangrijk probleem. In vluchtelingenkampen in de hoorn van Afrika is sprake van hongersnood en de belabberde omstandigheden maken dat dodelijke ziektes zich gemakkelijk kunnen verspreiden. In Den Haag kennen we dit soort drama's niet. Armoede '**hier**' is dus iets anders dan armoede '**daar**'.

Ook lijkt er een verschil tussen armoede '**toen**' en '**nu**'. Armoede in het Den Haag van nu is heel iets anders dan armoede in de achttiende eeuw of in de periode net na de Tweede Wereldoorlog. Mensen toen hadden gewoonweg veel minder dan nu. De levensstandaard lag veel lager. Maar als armoede afhangt van wat in een bepaalde tijd

en plaats ‘minimaal noodzakelijk wordt geacht’, is het dan nog wel een zinvol begrip? Hebben we dan nog wel iets aan het begrip? Voor wie in de campagne ‘Make poverty history’ gelooft, is dit een harde noot om te kraken. Hoe kan armoede verleden tijd worden als het begrip geen vaste betekenis heeft en niet naar een vaste ondergrens verwijst?

Laat ik het voorbeeld van het project in Den Haag oppakken om dit dilemma wat meer in de verf te zetten en meteen ook de problematische grenzen aan te geven van een armoedebegrip dat contextueel gedacht wordt. Kunnen leerlingen arm genoemd worden omdat ze niet in staat zijn om deel te nemen aan sociale netwerken, aan app-groepen? Wanneer ze een dergelijk verhaal horen, trekken treken velen al snel de conclusie dat het plan om armoede mede te definiëren in termen van het niet kunnen beschikken over een smartphone alleen afkomstig kan zijn van wereldvreemde mensen. En toch stelt zich hier een serieus probleem dat in de 18^e eeuw de Schotse econoom en moraalfilosoof Adam Smith reeds bezig hield. In zijn *The Wealth of Nations* uit 1776 vinden het volgende bekende citaat over goederen, ‘zaken’, die van noodzakelijk belang zijn voor een menswaardig bestaan (Part II, CH2, art.IV):

“Consumptiegoederen vallen hetzij onder de categorie van ‘noodzakelijk’, hetzij onder die van ‘luxue’. Tot de categorie van ‘noodzakelijk’ behoren niet alleen die goederen die essentieel zijn om in leven te blijven, maar al die goederen die volgens de gewoonten van het land onmisbaar zijn voor het fatsoen van eervolle mensen – zelfs van de laagste klasse. Een linnen overhemd, bijvoorbeeld, kunnen we strikt genomen niet als levensnoodzakelijk zien. Ondanks het feit dat ze geen linnen hadden, neem ik aan dat de Grieken en de Romeinen een zeer comfortabel leven hadden. In de huidige tijd echter geldt voor het grootste gedeelte van Europa dat een eervolle arbeider zich zou schamen om zonder linnen overhemd het huis te verlaten. Het gebrek aan een linnen overhemd wordt als een oneerbare vorm van armoede gezien, waarin niemand kan vervallen zonder zeer slecht

gedrag. Op soortgelijke wijze hebben de gewoonten van het land ervoor gezorgd dat leren schoenen in Engeland levensnoodzakelijk zijn. Zelfs de armste eervolle man of vrouw zou zich schamen om zonder leren schoenen gezien te worden.”

Smith maakt hier een duidelijk onderscheid tussen noodzakelijke en luxe goederen. Anders echter dan we misschien zouden denken, omvatten de noodzakelijke goederen meer dan alleen voedsel en water. Tot de noodzakelijke goederen rekent Smith ook die goederen die ‘onmisbaar’ zijn voor een eervol leven, zoals linnen hemden en leren schoenen. Deze goederen zijn niet belangrijk om te overleven, maar wel om gerespecteerd te worden. We hebben ze nodig om fatsoenlijk te leven. Wie in de ogen van anderen onfatsoenlijk is, valt buiten de samenleving. Hiermee duikt echter precies het probleem op dat ik hiervoor al noemde ten aanzien van de smartphones. De Grieken en Romeinen zouden de Engelsen namelijk wereldvreemd noemen en denken dat ze niet over armoede spreken.

En dit probleem treft niet alleen Smith en het verhaal van de smartphones in Den Haag, maar ook de armoede-indicatoren die we in Nederland gebruiken. Zo maken we in Nederland onder andere gebruik van twee referentiebudgetten voor armoede. In het *armoedesignalement* van 2014 worden die als volgt omschreven:

“Het eerste referentiebudget gebruiken we om te komen tot een basisbehoeftecriterium voor armoede. Dit omvat de uitgaven die een zelfstandig huishouden gewoonlijk minimaal kwijt is aan onvermijdbare, basale zaken zoals voedsel, kleding en wonen. Ook de uitgaven aan enkele andere moeilijk te vermijden kostenposten (bv. verzekeringen, niet-vergoede ziektekosten en persoonlijke verzorging) worden – althans ten dele – meegerekend. Het tweede referentiebudget is iets ruimer: hierin worden tevens minimale kosten voor sociale participatie verdisconteerd. Dat gaat bijvoorbeeld om een korte vakantie of het lidmaatschap van een sport- of hobbyclub – zaken

die niet strikt noodzakelijk zijn, maar die door veel mensen wel als zeer wenselijk worden beschouwd.” (p.54)

Wie vond dat het ontbreken van een mobiele telefoon te maken heeft met armoede zal waarschijnlijk hetzelfde zeggen over de onmogelijkheid om lid te zijn van een sportclub of het nemen van een korte vakantie. Maar waarom is dat zo? Over welke fundamentele tekorten hebben we het eigenlijk wanneer we het over armoede hebben en over de concrete handelingen die nodig zijn om armoede te bestrijden? Armoede is een meerdimensionaal begrip dat niet eenvoudig in een korte definitie te vatten is. In feite kunnen minimaal vier dimensies van armoede onderscheiden worden die op verschillende manieren samenhangen: absolute armoede, relatieve armoede, materiële armoede en sociale armoede.

Armoede in **absolute zin** gaat over zaken die voor ieder mens noodzakelijk zijn om een basaal menselijk bestaan te leiden. Denk aan eten, medische zorg of onderdak. Absolute armoede is wat dat betreft geen vergelijkende of relatieve notie. Bij **relatieve armoede** daarentegen vergelijk je de levensomstandigheden van mensen niet met een vaste en universele ondergrens, maar met de levensstandaard die in hun land als minimaal noodzakelijk geldt. Onder dit criterium vallen vaak zaken die niet echt noodzakelijk zijn om in leven te blijven, maar die wel als wenselijk worden gezien. Denk opnieuw aan een korte vakantie voor kinderen of het feit dat ze lid kunnen zijn van een sportclub.

Armoede in **materiële zin** wordt bepaald door naar de materiële en fysieke basisbehoeften van de mens te kijken. Men gaat dan na wat de mens nodig heeft om een minimaal gezond bestaan te leiden, een bestaan zonder pijn en grote lichamelijke gebreken. Bij armoede in **sociale zin** verschuift de aandacht naar de sociale behoeften van de mens – zoals zijn nood aan erkenning en participatie in een

gemeenschap. Dit verklaart waarom arbeid en deelname aan een sportclub soms in een armoededefinitie opgenomen worden.

Deze vier dimensies laten duidelijk zien dat we niet om de vraag heen kunnen **wat** armoede is. En dat we moeten nadenken over de relaties tussen deze dimensies. Verontwaardiging over armoede en de oproep om iets aan armoede te doen, zijn zeer belangrijke zaken. Reflectie over de wijze waarop we concreet willen handelen is dat ook. Maar wat we niet moeten vergeten, is dat deze zaken pas een zekere zin en inhoud krijgen wanneer we eerst bepaalde conceptuele en normatieve vragen stellen, vragen naar de aard en de waardering van het fenomeen armoede.

Wie armoede namelijk beperkt tot absolute armoede is niet in staat om over armoede in Den Haag of Alkmaar te praten. In absolute zin kennen we dat soort extreme armoede hier niet. En wie armoede in relatieve en sociale termen begrijpt, moet aangeven waar de bovengrens van deze vorm van armoede ligt. Waarom zijn we wel bereid een gezin arm te noemen waarvan de kinderen niet op vakantie kunnen gaan, maar niet leerling die geen smartphone heeft en meent buiten alle belangrijke sociale netwerken te vallen?

4. Terug naar de verhalen

Wat kunnen we nu uit deze korte schets leren over de drie verhalen waarmee ik ben begonnen? Op de eerste plaats dat een armoedeconcept waarin een absolute, relatieve, materiële en sociale dimensie besloten ligt, wel degelijk gebruikt kan worden om het verhaal van Den Haag mee te nemen. Wie dat echter doet, ziet zich meteen voor het probleem gesteld hoe sociale en relatieve armoede 'hier' tegen absolute en materiële armoede 'daar' moet worden afgewogen. Hoe verhoudt de hongersnood in Zuid-Soedan zich tot het smartphone project in Den Haag indien het in beide

gevallen om armoede gaat? En hoe wegen we ‘geestelijke armoede’ af tegen ‘extreme materiële armoede’?

De toespraak van Mandela laat zien dat ons spreken over armoede niet onschuldig is. Ons spreken vormt een uitdrukking van morele concepten en verhoudingen – morele concepten en verhoudingen waarover we ons dienen te bezinnen. Spreken over liefdadigheid of het gebod van de liefdadigheid heeft een hele andere lading dan spreken over de plicht van de rechtvaardigheid. Wie werkelijk meent dat er van een morele plicht sprake is om armoede te bestrijden, zou wat dat betreft kunnen overwegen het woord ‘liefdadigheid’ te vermijden.

Het verhaal van Diogenes, ten slotte, leidt tot een harde conclusie. Indien armoede vooral een ‘tekort’ is en we de relatie tussen middel en doel serieus nemen, dan volgt daaruit dat de uitdrukking ‘armoede als rijkdom’ of de ‘deugd van vrijwillige armoede’ om twee redenen problematisch is. ‘Vrijwillige armoede’ is op de eerste plaats enkel een instrument om een bepaalde deugdzame houding te bereiken of een menselijk drama in de wereld te verhelpen. Vrijwillige armoede is een instrument, geen doel op zich of iets dat een intrinsieke waarde heeft. Op de tweede plaats bevat ‘vrijwillige armoede’ een tegenstelling. Een tekort dat vrijwillig in stand wordt gehouden is geen tekort.^{vii} Wie over ‘armoede als rijkdom’ spreekt zou dus beter overwegen om termen als soberheid of matigheid te gebruiken. Bedankt voor uw aandacht.

ⁱ Desmond, W.D. (2006), *The Greek praise of Poverty: The Origin of Ancient*, Notre Dame: The University of Notre Dame Press.

ⁱⁱ Nussbaum, M. (2012), *De Breekbaarheid van het goede: geluk en ethiek in de Griekse filosofie en literatuur*, Ambo/Anthos: Amsterdam (3[52]).

ⁱⁱⁱ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2006/nov/04/development.internationalaidanddevelopment>

^{iv} <https://www.cdadenhaag.nl/nieuws/gratis-smartphones-slecht-idee>

^v Hierna doe ik een beroep op Tinnevelt, R. en Mertens, Th. (2013), *Mondiale Rechtvaardigheid*, Boom: Amsterdam.

^{vi} <https://giro555.nl/actions/help-slachtoffers-hongersnood-2017/>

^{vii} Beaudoin, S.B (2006), *Poverty in World History*, London: Routledge, pp.26-27.